Pojem jako „logický objekt“? [1994]

Pavel Materna, Pojem jako logický objekt, *Filosofický časopis* 41, 1993, č. 5, str. 843–857.

Pavel Materna nedávno seznámil v článku *Pojem jako logický objekt* interesovanou veřejnost se *základní explikační hypotézou* (zkráceně ZEH), představující část teoretických východisek grantového projektu *Nová logická teorie pojmu*. V navázání na Bolzanovu koncepci „vět o sobě“ a na Fregeho a Churchovo pojetí navrhuje chápat pojmy „jako objektivní (tj. nikoli mentální) abstraktní entity, které jsou strukturované“ (str. 847), případně jako „abstraktní entity, které mohou sloužit jako smysl výrazu a které vedou (či mohou vést) k objektům: zprostředkovávají tak spojení výrazu a objektu“ (str. 848). Jeho cílem je zjistit, zda by bylo možno na základě této dvojí inspirace dospět k integrovanému novému pojetí „pojmu jako logického objektu“, jak to formuluje v samotném názvu svého článku.

Autor si je vědom povážlivé situace v tzv. moderní logice, která opustila nejen některé termíny tradiční logiky, ale dokonce rozsáhlou tradičně logickou tematiku. Tím se řadí k logikům, kteří se nechtějí zabývat jen logikou jako speciální vědeckou disciplínou (blízkou matematice), ale chtějí udržet při životě a v platnosti alespoň některé okruhy problematiky filosoficko-logické. Zamýšlí to však dělat způsobem, který se mi nezdá dost principiální, neboť se v odůvodnění svého soustředěného zájmu o logický problém „pojmu“ jen velice formálně opírá o „frekvenci používání výrazu *pojem* v běžném životě i v odborných a filosofických textech a rozhovorech“, která prý – navzdory vymizení tohoto výrazu z moderní logiky – „nijak nepoklesla“ (str. 843), a vedle toho o „naši intuici“, kterou doporučuje zájmu logických analytiků. Má totiž za to, že pokračující užívání výrazu „pojem“ je „vynuceno naší intuicí“, a proto se nehodlá spokojit s tím, jak moderní logika „ztratila o tuto kategorii zájem“, ale chce podat „logicky uspokojivou *explikaci*, tj. takové zpřesnění významu výrazu *pojem*, které by respektovalo základní intuice a vedlo k vyjasnění významu těch kontextů, v nichž cítíme potřebu použít výrazu *pojem*“.

Na rozdíl od Pavla Materny mám za to, že ty nejzávažnější důvody, proč dnes filosoficky tematizovat „pojem“, jsou zásadní povahy, a navíc že jejich současná aktuálnost koinciduje s vážnou krizí dosavadní tradice pojmového myšlení řeckého typu. Tato krize nejen provází, ale spoluzpůsobuje otřes, rozpad a konec celé jedné epochy filosofického myšlení vůbec. Jsem proto přesvědčen, že problematika Maternou v úvodu jeho článku exponovaná musí být myšlenkově uchopena v širším a zejména hlubším kontextu, zvláště pak v souvislostech dějinných, které jsou v Maternově textu bohužel zcela vyloučeny z úvah (nepočítáme-li

zmíněné tři autory, v nichž ovšem autor vidí jen inspiraci, aniž by se pouštěl do podrobnější analýzy, arciť vyloučené krátkostí předkládaného textu; všechno však nasvědčuje, že nemá být ani součástí uskutečňovaného projektu). Pojmovost sama procházela od prvních počátků v nejstarší řecké filosofii (která se zprvu vyvíjela v těsné blízkosti a vzájemné propojenosti s myšlením geometrickým, v němž viděla svůj vzor) významnými proměnami a zejména ve středověku pozoruhodným rozvojem. Každé nové (filosofické) pojetí pojmu se proto bude muset pokoušet o vymezení vlastních pozic a jejich předpokladů v diskusi s názory předchůdců a současníků. Nic podobného nemám v tuto chvíli pochopitelně na mysli. Rád bych jen poukázal na některé okolnosti spíše systematické povahy, které by mohly upadnout (a obvykle vskutku upadají) v zapomenutí.

Na prvním místě je třeba připomenout, že logika jako filosofická disciplína vlastně nebyla dodnes řádně ustavena, neboť Aristotelés, který je tradičně považován za zakladatele logiky jako zvláštní disciplíny, ji ustavil již jako obor nefilosofický (byť vyznačující se nesčetnými filosofickými rezidui, filosoficky však nespojenými ad integrum). Vycházím z představy, že filosofie se za žádných okolností nesmí vzdát svého základního vztahu k celku (a k jednotlivým celkům), což se pak nutně vztahuje i na všechny její subdisciplíny (na rozdíl od speciálních věd, které mají naopak tendenci se dále dělit do stále specializovanějších, užších oborů, takže vznikají značné problémy s komunikací s jinými obory). Filosofická logika tedy musí být pěstována tak, aby nepřestávala být celou filosofií (i když bude své důrazy a svůj badatelský interes soustřeďovat převážně na určité okruhy problematiky; které to budou, nelze předem nadekretovat). Za uvedených dvou předpokladů je třeba si položit následující otázky: 1) co znamená, že pojem má být zkoumán jako „objekt“, 2) jak se liší „objekt“ logický od obecně filosofického.

1) Může být pojem pokládán za objekt? Všude, kde mluvíme o objektu, musíme – výslovně nebo mlčky – předpokládat možnost nějakého subjektu se k onomu objektu vztáhnout. Jakmile tedy učiníme tématem svých úvah pojem jako objekt, musíme si položit otázku, jak se můžeme ve svém myšlení k takovému objektu vztáhnout. Pojmové myšlení je řecká novinka, vynález prvních filosofů (možná ještě starších, než jsou ti známí a podle jména již nejstarší tradicí uvádění, mezi nimiž je jako první vzpomínán Thalés). To znamená, že ne každé myšlení (něčeho) už musí být pojmové. Předběžně můžeme uvažovat pojem jako „prostředek“ či „nástroj“, pomocí kterého se myšlení může daleko přesněji a jednoznačněji vztáhnout k nějakému „objektu“. Z toho pak vyplývá, že onen Maternův pokus, chápat sám pojem jako nějaký objekt, nás uvádí do docela zvláštních potíží. Chceme-li přesně pojmout „pojem“ jako objekt, potřebujeme k tomu nějaký myšlenkový prostředek či nástroj, který

našemu myšlení dovolí se přesně a jednoznačně vztáhnout k tomuto „objektu“. Tímto „nástrojem“ by měl být pojem „pojmu jako objektu“. Tento pojem „pojmu“ ovšem sám nemůže být objektem, neboť bychom nutně potřebovali nějakého dalšího pojmu, který není objektem, abychom jej mohli myslit (přesně, jednoznačně a právě jako objekt). Zde bych se vlastně také mohl dovolat na „intuici“, která nás „nutí“ mluvit o pojmu, a to nikoli jako o objektu, neboť „pojem“ je to, pomocí čeho dokážeme ve svém myšlení „pojmout“ nějaký objekt. Bylo by zcela nepochopitelné, kdybychom pojmy chtěli zařadit do zvláštní množiny „objektů“, za jejichž pomoci a jejichž prostřednictvím můžeme v myšlení „pojímat“ ostatní objekty, a kdybychom celou tuto množinu zvláštních objektů vybavili nezdůvodněným privilegiem, že je naše myšlení má k dispozici jinak než ostatní objekty, takže se k němu už nemusí chápavě či pojímavě vztahovat jako k objektům (a tedy za pomoci příslušných pojmů).

Z těchto úvah vyplývá, že „pojem o sobě“ nemůže být chápán (pojímán) jako objekt, nýbrž že se objektem stává teprve tenkrát, když se k němu jako k objektu myšlenkově vztáhneme. Jestliže však „pojem o sobě“ (jako údajná analogie Bolzanovy „věty o sobě“) nemůže být totožný s „pojmem jako objektem“, otvírá se před námi otázka, proč vůbec máme „pojem o sobě“, který objektem není, interpretovat jako „objekt“, byť logický (ale v dalším budeme ovšem sledovat, zda je nějaký rozdíl mezi objektem logickým a objektem filosofickým). Pojem a pojmovost nám totiž teprve umožňují, abychom něco jakožto objekt chápali, pojímali. (Mytické myšlení nezná ani pojmy ani „objekty“.) Chtít předpokládat, že pojem je „objektem“ ještě dříve, než byl pomocí nějakého jiného pojmu/non-objektu jakožto objekt ustaven, je nejenom bezdůvodné, ale očividně chybné.

2) Mezi objektem „logickým a „filosofickým“ není žádný rozdíl, pokud logiku chápeme jako disciplínu vskutku filosofickou. Pokud bychom ovšem chtěli trvat na „logickém objektu“, aniž bychom tím prejudikovali „objekt filosofický“, bylo by to nutno chápat jako znamení toho, že jsme opustili půdu filosofickou a že v tom případě logiku chápeme jako speciální disciplínu vědeckou (abstraktní, tj. která se nevztahuje k celku ani k jednotlivým celkům, nýbrž jen k jejich aspektům). A pak ovšem se dostáváme zase k jistým nezanedbatelným obtížím: jaký je potom rozdíl nebo vůbec vztah mezi husserlovským (na Brentana kriticky navazujícím) „intencionálním objektem“ a Maternou ustaveným „pojmem jako logickým objektem“? Materna zdůrazňuje, že se pojmem chce zabývat jakožto „objektivní“ (tj. nikoli mentální) abstraktní entitou. Tradiční pojetí pojmu (a na něm ustavená „intuice“, o jejíž genezi nehodlám ovšem v tuto chvíli vést diskusi) dovoluje srovnávat pojmy, pokud jde o úroveň jejich obecnosti. Jakmile však z pojmů uděláme „objektivní entity“, zredukujeme jejich „abstraktnost“ na zjednodušenost modelu, ale zcela ztratíme možnost mluvit smysluplně o obecnosti. (Příklad: pojem trojúhelníka je

obecnější než pojem čtverce nebo kruhu, zatímco příslušné intencionální objekty jsou individuálními entitami; větší „abstraktnost“ obecného trojúhelníka jakožto intencionálního objektu by snad mohla být spatřována v tom, že – na rozdíl od kruhu, čtverce nebo rovnostranného atd. trojúhelníka – není znázornitelný v reálném kontextu, nýbrž pouze „mínitelný“.)

Maternův pokus chápat pojem jako ryze objektivní entitu a očistit jej takto ode všech souvislostí s „mentálními“ akty (tedy akty vědomí, akty myšlení) je nejen redundantní (přinejmenším do té doby, dokud nevyjasní nutnost ustavení pojmu „pojmu jako logického objektu“ vedle nebo proti pojmu „intencionálního objektu“), ale je v rozporu jak s „intuicí“, tak s nejfrekventovanějšími způsoby užití tohoto termínu jak v běžném hovoru, tak v diskurzu odborných disciplín, které si neustanovují jako cíl pojem a pojmovost tematizovat a kriticky přezkoumávat. Navíc se zdá, že se mu nedaří vyhnout závažným konfuzím.

Navrhuji k úvaze změněné chápání pojmů a pojmovosti: pojmovost je způsob, jímž myšlení strukturuje a organizuje vlastní průběhy (tedy akty), a to způsob, který dovoluje dávat do „logických“ (tj. pojmových) souvislostí rozsáhlé pojmové struktury včetně jejich širších až nejširších kontextů, tj. který umožňuje a (zčásti) zakládá logickému myšlení jeho systematičnost. Logika ve filosofickém smyslu by pak nebyla vůbec disciplínou zabývající se pouze formálními aspekty a formální strukturou myšlení, nýbrž byla by původně filosofickou disciplínou zabývající se povahou LOGU. Termín LOGOS sám pak musíme chápat jako pracovní název pro to, co z mnohého dělá jedno, aniž by mnohost mnohého rušilo. Zdá se, že prvním filosofem, který takto LOGOS chápal, byl Hérakleitos. Kombinací dvou zlomků můžeme jeho pojetí v jistém, snad ne příliš odvážném hermeneutickém aktu rekonstituovat následovně: LOGOS je to, bez čeho by i nejkrásnější krásný svět zůstal pouhou hromadou věcí nazdařbůh rozházených (což lze přeformulovat tak, aby to platilo také o organickém těle). Jisté zlomky tohoto pojetí lze zachytit ještě u Aristotela, když se táže, zda je LOGOS dělitelný. Dospívá k závěru, že ano, ale nikoli do nekonečna, neboť nejmenším kouskem LOGU je slovo. I slovo lze ovšem dále dělit, ale pak už tam nenajdeme žádný LOGOS. Z toho pak vyplývá, že LOGOS je to, co z pouhé hromádky hlásek (nebo písmen) dělá slovo, neboli co slovu dává smysl (spíše než význam; mohli bychom totiž říci, že každé slovo má řadu lexikálních významů, což je naše objektivující konstrukce, ale v izolaci nemá žádný smysl; smyslu se mu dostává teprve díky LOGU, a to LOGU širokého kontextu, v jehož rámci LOGOS uvažovaného slova má přesný „kus“ či „složku“ onoho širšího smyslu).

Rádl navrhoval vidět funkci pojmu v tom, že z chaosu na nás dotírající skutečnosti vykrajuje tvary, díky kterým od sebe odlišujeme jednotlivé „objekty“ (a to buď „správně“, tj. tak, že se to v širších kontextech

osvědčuje, nebo „nesprávně“, takže se to neosvědčuje; v onom „vykrajování“ je tedy vždycky moment „zkoušky a omylu“): jako významná součást zkušenosti je pojem „návodem, jaké stanovisko zaujmout k okolí, na jaké věci upnout pozornost, jaké obrazy vykreslit do mlhy zjevů kolem nás“. Chtít pojem interpretovat tak, že jej nejprve přesuneme mezi „objekty“, že jej učiníme „objektivní entitou“, se mi zdá být postupem i metodicky pochybeným, nejen filosoficky marným (neboť hlavním filosofickým problémem je, jak se vůbec „něco“ může pro nás stát „objektem“). Je-li pojem myšlenkovým prostředkem či nástrojem chápání a pojímání tak objektivním, jako je kladivo prostředkem manuálním, žádným popisem ani analytickým prozkoumáváním nepoznám jeho nejzákladnější vlastností, odhlédnu-li od myšlenkových („mentálních“) aktů, stejně jako nepochopím, co je to kladivo, odhlédnu-li zcela od aktivit manuálních.[1]

Ladislav Hejdánek

1

Je pojem objektivní entita?

Odpověď Ladislavu Hejdánkovi

V *Reflexi 12* jsem si přečetl kritické poznámky Ladislava Hejdánka k mé stati *Pojem jako logický objekt.* Svým způsobem jsem za tyto poznámky vděčný, protože i když nezměnily nic na mé koncepci, přece mě donutily, abych některá tvrzení podrobněji rozvedl, resp. vysvětlil. Chtěl bych se zde vyslovit ke třem problémům. K otázce „objektovosti“, k povaze filozofické logiky a konečně ke klíčové otázce objektivnosti pojmu.

1. Pokud jde o to, zda pojem je „logický objekt“, připouštím, že jsem přispěl svou stručnou formulací k vytvoření pseudoproblému. Výrazem *logický objekt* jsem nemyslel nic jiného než *téma, o kterém může kompetentně jednat logika*. Nešlo mi tedy vůbec o jakési striktní filozofické použití tohoto výrazu. Právě tak bych mohl říci, že např. žirafy nebo dědičnost jsou biologické objekty. Všechny Hejdánkovy úvahy na téma *co je objekt* bych tedy touto poznámkou mohl odbýt, kdyby nebylo toho, že jsem v článku jedním dechem použil výrazu *objekt* v jiném, již profesnějším smyslu: když totiž říkám (zhruba), že pojem má identifikovat objekty, že pojem je (velice zhruba) identifikační procedura. Zde nevidím zvláštní rozpor mezi svým pojetím a mezi Hejdánkovou formulací:

Pojem a pojmovost nám totiž teprve umožňují, abychom něco jakožto objekt chápali, pojímali.

Jistě, pojem právě jakožto „identifikační procedura“ umožňuje *vyčlenit* určitý „objekt“ z „nerozčleněné“ reality. Hejdánek ovšem před tím projevuje obavu, zda nedojde k jakémusi nekonečnému regresu: jestliže pojem identifikuje objekt a jestliže zároveň pro analýzu pojmů potřebujeme jiné pojmy, vzhledem k nimž se původní pojmy stávají (identifikovanými) objekty, nedojdeme k beznadějné nekonečné hierarchii střídání pojmů a objektů? Tato obava je bezpředmětná. Abstraktně můžeme takovou nekonečnou hierarchii předpokládat (jako předpokládáme nekonečnou hierarchii množin apod.), ale metodologicky to nic neznamená: vždyť se můžeme na určité úrovni („metaúrovni“) zastavit. Ostatně analogických případů je mnoho; také výroky, resp. propozice jsou předmětem zkoumání a analýz, a vědomí toho, že tato zkoumání jsou prováděna opět pomocí výroků, resp. propozic, nás jistě od této činnosti neodradí.

Mám dílčí poznámku k Hejdánkově úvaze, že:

Mezi objektem „logickým“ a „filosofickým“ není žádný rozdíl, pokud logiku chápeme jako disciplínu vskutku filosofickou.

Využijeme-li podstatné neurčitosti výrazu „vskutku filosofická disciplína“, můžeme říci, že tato úvaha není logická: zoologie je „vskutku

biologická“ disciplína, ale biologický objekt není týž jako zoologický objekt.

Touto poznámkou se dostáváme k druhému bodu.

2. Filozofická logika *byla* ovšem řádně ustavena – o tom svědčí časopisy jako *Journal of Philosophical Logic*, kompendia jako *Handbook of Philosophical Logic* apod. Otázka – Hejdánkova otázka – zní: byla ustavena jako *filosofická* disciplína?

Filozofická logika má své metody, které využívají aparátu matematické logiky, a aplikuje tyto racionálně kontrolovatelné metody na řešení dobře formulovaných problémů, které jednak byly vždy doménou logiky, jednak byly předmětem zájmu filozofie. Zpětně pak napomáhá dobrému vyjádření těchto problémů. V každém případě však filozofická logika *nepřestává být logikou.* Pokud je nějaký filozofický problém řešitelný metodami filozofické logiky, znamená to vlastně, že šlo o *logický,* byť i filozofickým jazykem vyjádřený problém. Filozofická logika však nemůže být „celou filozofií“, alespoň v tom případě, existují-li filozofické problémy neřešitelné logikou. Je-li obrat „být celou filozofií“ míněn nějak jinak, musel by bát jasně, srozumitelně vysvětlen. Je-li činnost filozofické logiky službou LOGU, nedovedu posoudit; je to problém pro filozofy. Ti ovšem v případě příslušné „expertízy“ musí vycházet z toho, co filozofická logika opravdu *je*; již v minulých letech jsme zažili, že nám „dialektičtí logikové“ říkali, co máme jako logikové dělat – na činnosti logiků to ovšem nezměnilo ani chlup.

3. (Objektivnost pojmu.)

a) Jaký je vztah mezi pojmem v mé explikaci a brentanovsko-husserlovským „intencionálním objektem“? Jde ovšem o nezávislé kategorie. Abychom pochopili jisté souvislosti, museli bychom ovšem vyložit daleko konkrétněji a náročněji podstatné detaily naší koncepce. Jako ukázku možného srovnání uvedu: *jednorožec* je jistě brentanovský intencionální objekt. Pro filozofickou logiku (alespoň pro některé logiky) je to *vlastnost*, která může být modelována jako funkce, která možným světům a časovým okamžikům přiřazuje určitou třídu „individuí“, přičemž hodnota této funkce v aktuálním světě je prázdná třída. Pojem JEDNOROŽEC je pak identifikační procedura (přesně popsatelná aparátem logiky), která identifikuje tuto vlastnost. V čem je význam této logické explikace oproti brentanovskému intencionálnímu objektu? Zřejmě ve větší určitosti. Logická analýza umožňuje řešit sémantické problémy, které bez této analýzy mohou budit zdání, že vedou k paradoxům, a tedy k iracionalitě.

Z této reakce na Hejdánkovu otázku je patrné, že odpovědi filozofické logiky na podobné dotazy jsou velice konkrétní a nepohybují se na vágní

půdě verbálních dohadů (přičemž vedou k určitým výsledkům i – zpětně – na verbální úrovni).

b) Nerozumím, proč postulováním objektivnosti pojmu „zcela ztrácíme možnost mluvit smysluplně o obecnosti“, jak se domnívá Hejdánek. Naopak toto objektivistické hledisko vede k daleko „smysluplnějším“ analýzám, než jaké může nabídnout psychologistické (mentalistické) pojetí. (Tady se nemusí číst Materna, stačí Bolzano.) Také nevím, jak vzniklo Hejdánkovo tvrzení, že např. pojem trojúhelníka je obecnější než pojem čtverce. To prostě není pravda, a to ani z hlediska jakékoli tradiční nauky o pojmu.

c) „Očištění“ pojmu od všech souvislostí s mentálními akty je prostý proces abstrakce, který je běžný ve vědě. Nevím, proč se tvůrci abstrakcí čas od času ocitají v pozici idiotů, kteří nevědí, že provedli právě abstrakci, a věří proto, že neexistuje „cesta zpět“ od abstrakce. Příklad s kladivem velice kulhá. Mohu přece skutečně odhlédnout od myšlenkových aktů při definici abstrakce zvané *pojem*, ale to neznamená, že jsem si tuto definici vyspekuloval nezávisle na tom, jak se pojmů *užívá*: explikace samozřejmě vychází z užití pojmů, tj. z reálných mentálních procesů, ale výsledkem je objektivní ideální entita, která je odlišná od svého použití. Čísla také nejsou mentální procesy spjaté s počítáním.

Tento *horror abstrahendi* vede Ladislava Hejdánka k tvrzení, že Bolzanova koncepce „trpí základní vadou, že věta nemyšlená není žádná věta“. Kdo si pozorně přečte Bolzanovu *argumentaci*, musí pochopit, že tato argumentace vyvrací tuto Hejdánkovu tezi. Abych zopakoval svou úvahu v článku, rád bych se zeptal, jaký smysl má zcela jasné tvrzení:

Věta, kterou pan X napsal, je stejná jako věta, kterou jsem před chvílí řekl.

Jestliže se vzdáme „vět o sobě“.

Proti bolzanovské argumentaci neobstojí Wittgensteinova „postřehová metoda“, která klade zdánlivě řečnické (sugestivní) otázky, místo aby je zodpovídala na základě zvážení možných protiargumentů.

Ještě k Hejdánkově poznámce pod čarou. Podle Hejdánka:

pojetí „pojmu“ zbaveného vztahu k aktu „pojímání“ ztrácí veškerý smysl.

Ideální objektivní entita *pojem* není „zbavena vztahu“ atd., je prostě jako objektivní základ od tohoto aktu pojímání *odlišena*. Podobně čísla jako ideální objektivní entity jsou odlišná od aktů počítání, ale jejich vztah k počítání tím není zničen. Budeme-li naopak směšovat pojem s jeho používáním, ztratíme mnoho. Např. neodlišíme pojem od představy, nevysvětlíme, jak může být pojem spojován s výrazem jako jeho význam, nerozlišíme empirické pojmy od analytických, nevysvětlíme analytičnost logického usuzování (Husserlova kritika psychologismu bude nepochopitelná) atd. atd.

Pavel Materna

Ještě k pojmu jako objektu

Nemyslím, že Pavel Materna vzal problém, o němž jsem psal, dost vážně, pokud si myslí, že by jej mohl odbýt poznámkou, že mu nešlo … vůbec o jakési (!) striktní filozofické použití tohoto výrazu. Muselo by být s podivem, že se v informaci o grantovém projektu, určené odborné filosofické veřejnosti, dopouští výrazů nestriktních a nefilosofických, a to přímo v titulu. Ostatně ví dobře sám, že na této povrchnosti nemůže trvat, protože v jeho článku nelze všude nahradit termín objekt slovem téma (eventuálně logické téma), jak v prvních řádcích předstírá. (Kromě toho závažným problémem je přece sama tematizace.)

Udělat ovšem třeba ze (skutečné) žirafy biologický objekt znamená – po mém soudu – např. ji zastřelit, stáhnout z ní kůži, vycpat a vystavit v přírodovědném muzeu; jinak se jí to vůbec netýká a ona s tím nemá nic společného (a zejména se na tom nikterak aktivně nepodílí, i když tu hrůzu podnikneme; nejde pak o skutečnou žirafu, nýbrž o náš konstrukt). Udělat z pojmu logický objekt však nelze bez aktivní asistence ze strany pojmu (resp. pojmů a pojmovosti atd.). To Materna zajisté ví (říká zhruba: pojem má identifikovat objekty), ale neaplikuje to striktně na své téma. Chtěl jsem poukázat na to, že jeho projekt znamená, že pojem by měl v tomto případě identifikovat pojem (chtělo by se – pro paradoxnost – říci: pojem má identifikovat sám sebe), ale po mém soudu právě tohle není (v dané dějinné chvíli, tj. rebus sic stantibus) možné. Pojem (alespoň ten tradičního typu) může identifikacemi umrtvovat (vycpávat) mnoho skutečností (přesně: místo skutečností nastrkovat vycpaniny), ale nemůže to podnikat se všemi vůbec; tak např. zejména nemůže umrtvovat sám sebe (tak jako žirafa nemůže sama sebe zastřelit, stáhnout ze sebe kůži a pak se ještě sama vycpat). Jestliže Materna na tomto místě rozpor mezi svým a mým přístupem nevidí, nesnažil se pochopit, oč mi šlo.

To je ostatně zřejmé i z toho, jak bezstarostně vymezuje funkci identifikační procedury, říká-li, že umožňuje vyčlenit určitý „objekt“ z nerozčleněné reality. Tím nepřímo vyslovil své přesvědčení, že v té – subjektivně dosud nerozčleněné – realitě onen objekt jest. Aplikováno na integrované nové pojetí „pojmu jako logického objektu“ to znamená, že z původně nerozčleněné reality chce vyčlenit nový objekt (samozřejmě nikoli pouhé téma), totiž pojem, který tam (nějak) jest. Avšak v rozporu s tím vymezuje pojem jako identifikační proceduru. To má přinejmenším dvojí logicky nejen povážlivý, ale přímo katastrofální důsledek pro jeho pojetí. Především tu je ona nápadná konfuze objektu a procedury (zajisté se procedura může stát objektem, ale pouze objektem jiné identifikační procedury, zatímco jejím vlastním objektem je něco jiného). Daleko nejzajímavějším – a také nejpovážlivějším – důsledkem je ovšem sám pokus vyčlenit z dosud nerozčleněné reality identifikační proceduru (=

pojem) jako objekt, a to proklamovaně jako abstraktní, nikoli mentální objekt. Tak se mu totiž identifikační procedura stává čímsi, co nejenom není výkonem vědomí či myšlení, ale co přestává být vůbec procedurou, procesem, dějem (tj. není ani svým vlastním výkonem, výkonem sebe samé). Tak se nám z identifikační procedury stává podezřele metafyzická (v tradičním či starém významu) entita mimo čas a prostor.

Nevím, může-li kohokoli uklidnit Maternovo ujištění, že abstraktní předpoklad nekonečného rekurzu (nekonečné hierarchie) střídání pojmů a objektů metodologicky nic neznamená, neboť vždy se můžeme na určité úrovni (meta-úrovni) zastavit. To má být útěcha, že se až do toho nekonečna přece nemusíme pachtit? – Zmiňované analogie jsou neplatné. Přesněji řečeno neplatná je Maternova představa, že zkoumání (atd.) výroků či propozic (jako objektů zkoumání) jsou prováděna výroky a propozicemi již objektivovanými, tedy mrtvými, nementálními či mimomentálními. (Je to ovšem všechno velmi nepřesné: nezkoumáme přece tak, že jedny výroky či propozice klademe vedle jiných výroků a propozic – a už nic dalšího, nýbrž do výroků a propozic ukládáme výsledky svých myšlenkových aktivit, bez nichž ony výroky či propozice jakožto takové neobstojí, bez nichž se stávají sušinou, skeletem, otiskem šlápoty, jež tedy musí být dešifrovány, aby nám něco vůbec mohly vypovědět nebo alespoň naznačit. Ale to už je zase jiná záležitost a také jiné pojetí.)

K dílčí poznámce Maternově mohu jen vyjádřit údiv: jde opět o neplatnou analogii, navíc nabourávající sám základ Maternova projektu. Zvolme si příklad zoologického objektu, který nám Materna sám nabídl, totiž žirafu. Co tedy znamená, že žirafa jako biologický objekt není táž jako žirafa jako objekt zoologický? Znamená to pro většinu lidí (a nemusí to být logikové profesí), že z jedné a téže žirafy (třeba jako druhu) si zoologie asi vybírá něco trochu jiného než biologie. Proto žirafa jako biologický objekt je pouhým myšlenkovým modelem docela stejně jako žirafa jako zoologický objekt, jen s tím, že jde o dva trochu odlišné modely. Důležité je ovšem, že žirafa se neutvářela a neutváří podle našich modelů, kdežto filosofie nebo logika se ustavují podle jistých představ (atd.) o filosofii nebo logice a utvářejí se podle toho, čím je jednotliví myslitelé chtějí mít (resp. čím je určité školy či směry chtějí mít). A pak je strašně důležité, jak ten či onen myslitel bude logiku chápat. Logika nefilosofická (např. formální, matematická, symbolická, tzv. filozofická apod.) bude mít vymezenou kompetenci (Materna mluví např. o tématu, o kterém může kompetentně jednat logika, čímž je už *de facto* rozhodnuto, že jde o odbornou, speciální disciplínu, a nikoli o disciplínu či subdisciplínu filosofickou). Logika (vskutku) filosofická musí být schopna se bytostně (ne tedy okrajově) zabývat nejen logickými objekty, ale také non-objekty, např. logickými (nikoli gramatickými) subjekty, aniž by z nich dělala objekty. Tady je jeden důležitý rozdíl mezi objektem a

tématem. Jedním z nejzávažnějších vlastních problémů filosofické logiky je otázka, jak myslit (a ovšemže pojmově myslit), aniž bychom z non-objektů dělali objekty, a tak non-objekty falšovali. Pokud se tímto problémem logika v nějakém ponětí a rozvrhu nedovede, nemůže nebo nechce vážně zabývat, je to závažný doklad toho, že jde o speciální (odbornou, tj. vědeckou) disciplínu a nikoli (sub)disciplínu filosofickou.

Materna nás snad chce odkázat k obsahu zmiňovaných časopisů a nikoli pouze k jejich názvům???: Ještě k pojmu jako logickému objektům, když jejich výskytem (přesně: výskytem jejich názvů) dokládá údajnou skutečnost, že filosofická logika byla řádně ustavena. To napsal už kdysi dávno Kierkegaard, že mu filosofie připomíná historku, jak si kdosi přinesl do obchodu k vymandlování nějaké prádlo, protože za výkladem spatřil ceduli Zde se mandluje. Byl pak zklamán, když se dozvěděl, že ta cedule je jenom na prodej. Bylo by na pováženou, kdyby si časopisy pro pěstování filosofické logiky počínaly podobně vůči někomu, kdo by tam hledal filosofičnost a filosofii. Materna nás ujišťuje, že v každém případě však filosofická logika nepřestává být logikou; mně ovšem leží na srdci především to, je-li a zůstává-li logikou filosofickou. O to byl a je spor: říci, že zůstává logikou, není mimochodem o nic přesnější a určitější, než že zůstává filosofií. A mluvit o filosofickém jazyku, kterým je vyjadřován logický problém, marně předstírá, že logičnost problému je záležitostí věcnou, kdežto filosofičnost záležitostí vyjádření, tedy snad rétorickou. Poněkud naivní mi připadá Maternovo doporučení, že je třeba vycházet z toho, co filosofická logika opravdu je; kdybych mu to chtěl vrátit, mohl bych mu říci, ať si nevymýšlí žádné nové pojetí a ať raději vychází z toho, čím pojem opravdu je.

Docela zvláštním bodem diskuse by mohlo být to, že Materna připouští filosofické problémy neřešitelné logikou. Nechám-li stranou problematičnost samotného tzv. řešení problémů (a také, co vlastně je problém), což náleží do jiných souvislostí, kterými se nyní nechceme zabývat, musím trvat na tom, že nic takového není myslitelné pro logiku vskutku filosofickou. Pokud se filosofická logika opravdu nemůže zabývat nějakým problémem (a toto zabývání nechci redukovat na jeho řešení), pak to není skutečný, tj. legitimní problém (nejen filosofický, ale vůbec žádný problém). A pokud je nějaký problém filosoficky legitimní, nemůže filosofická logika abdikovat a tvrdit, že to není její věcí. Pokud jen prakticky selhává, musí samu sebe napravit.

Absurdní se mi zdá, když o nějakých dvou kategoriích logik prohlásí, že jsou nezávislé. Kategorie jsou jen zvláštní pojmy a každý pojem (včetně kategorií) souvisí nějak s každým pojmem jiným, a to i tenkrát, když jde o pojmy původně ražené v různých dobách, za různých okolností a spjatých s různými kontexty (to s sebou totiž nese pojetí LOGU, jinak bychom skončili jako rétorici a logiku bychom vyvozovali z režimu řeči).

Maternova ukázka s jednorožcem nedává dobrý smysl, protože jednorožec vůbec nijak samozřejmě není, resp. nemusí být intencionálním objektem (raději husserlovským než brentanovským, pokud respektujeme Husserlovu kritiku a revizi Brentanova pojetí jako oprávněnou), ale může to být např. sled nějakých zvuků, hromádka nějakých znaků, slovo, spjaté s tím či oním významem, několik dvojic pojem – intencionální předmět, ale také představa, mytická bytost anebo demytizovaný savec atd. Teprve z kontextu, v němž se ony zvuky či hromádka písmen atd. ocitnou, můžeme postupně a tentativně upřesňovat, co bylo asi míněno, co na rozdíl od míněného bylo vskutku vysloveno či napsáno a který způsob dešifrování a interpretace je – zase v souvislosti s naším záměrem – legitimní nebo nosný apod. Rozdíl mezi intencionálním předmětem a Maternovým pojmem jakožto „objektem“ – resp. jakožto „identifikační procedurou“, resp. jako „logickou explikací“ – spočívá sice asi mj. také v určitosti, ale větší určitost je bezpochyby na straně Husserlově (a dokonce už na straně Brentanově); zatím alespoň mám ten dojem. Je ovšem třeba uvážit, že jako výsledek ohlášeného výzkumu bude moci eventuálně být předloženo pojetí mnohem určitější. V takovém případě – a to zůstává pozitivní stránkou hlavního bodu mých námitek proti ohlášenému výzkumnému programu – může být vítaným výsledkem celé práce nalezení nového typu objektů, které nebude možno zahrnout mezi Husserlovy intencionální objekty (což bude ovšem nutno prokázat), ale bez nichž se pojmové myšlení nemůže obejít (ať už o nich ví, nebo s nimi pracuje nereflektovaně). Problém zprostředkování mezi myšlenkovým aktem a skutečností, k níž je onen akt zaměřen, zůstává nadále otevřeným polem filosofických výzkumů (tedy nejen výzkumů psychologických, neurologických, fyziologických apod.) V žádném případě se tím však nedostaneme ani o krok dál v přímém poznání povahy pojmu.

Slovo pojem je tradičně chápáno jako jeden z překladů (a tím jeho „význam“ jako jeden z „významů“) řeckého slova LOGOS. (Mimochodem, tato věta obsahuje takových odlišných překladů hned několik; kdybychom chtěli zachovat původní jednotu názvu, musili bychom říci: LOGOS LOGOS je tradičně chápán jako jeden z překladů – a tím jeho LOGOS jako jeden z LOGů – řeckého LOGu LOGOS.) Nutnost je v překladu i jazykově odlišit od jiných významů téhož řeckého slova byla nahlížena už starými řeckými mysliteli, ale mohla (a musila) být snáze provedena teprve při překladech řeckých textů do latiny (nebo do arabštiny a pak znovu do latiny). V té době se teprve připravovaly předpoklady pro tematizaci nepředmětných skutečností, např. pro rozlišení subjektu ode všech typů objektů (po významném Leibnizově důrazu na niternost a po Kantově pochybování o tom, zda subjekt lze vůbec považovat za pojem, se o to zasloužili především němečtí myslitelé pokantovští, jejichž vlivem a zásluhou také v českém jazyce zdomácnělo pojetí subjektu jako ex

definitione non-objektu, ne-předmětu). Při zkoumání povahy pojmu je proto třeba se především tázat po tom, čím se myšlení (rozumí se myšlení jako akt vědomí, jakožto skutečný, tedy psychický akt) spravuje, čím se programově řídí, chce-li se zacíleně, určitě a jednoznačně vztáhnout k nějaké skutečnosti. Pro otázku po povaze pojmu tu je rozhodující „logičnost“ a smysluplnost otázky, co zaručuje myšlenkovému aktu, že se může opakovaně zaměřovat na touž skutečnost (řečeno Maternovými termíny: co umožňuje identifikaci nějaké skutečnosti), jakož i odpovědi, že tu vedle oné (téže) skutečnosti musí být nějaká „pomůcka“, nějaký „nástroj“ – nebo dnes bychom spíše řekli: nějaký program –, který je příslušnému aktu myšlení k dispozici. A logičnost i smysluplnost zřetelného náhledu, že tento program nemůže, nesmí být zaměňován za onu skutečnost, k níž je akt vědomí (myšlení) zaměřen, ani k ní připodobňován jako jen zvláštní druh takové skutečnosti, je nepochybná, a to navzdory tomu, že určitost a jednoznačnost takového zaměření je bez programu jako významného prostředku nemožná (a logicky nemyslitelná). Tím, že chce Materna z pojmu zase udělat objekt, může snad zachovat vnější podobu slova, ale v žádném případě onen význam, s nímž je slovo pojem tradičně (byť po velkých proměnách a posunech) spjato. Povážlivé je zejména to, že ve svém úsilí vůbec nebere v úvahu proměnu myšlenkového klimatu, v kterém se už stává profesionální povinností filosofa ospravedlnit každý pokus o objektivaci (a ovšem prověřovat z tohoto hlediska také všechny dosavadní objektivace, které se až dosud považovaly za samozřejmé, a tedy neproblematické). Jestliže nelze jako objekt či předmět chápat (vlastní) subjekt, a ovšem ani druhého člověka jako subjekt, jestliže nelze na objekt či předmět redukovat ani žádnou živou bytost (podle některých vůbec žádnou přirozenou jednotku), jestliže objektem není a nemůže být ani svět, a to nejenom jakožto veškerenstvo, ale ani jako svět (určitého) jazyka, svět řeči, svět (určité) kultury, dokonce ani (určitý) biotop a celá biosféra atd. atd. (což vše zajisté může být tematizováno), pak má nepochybně smysl otázka, zda je ještě dnes filosoficky zdůvodnitelné se pokoušet chápat pojem jako objekt. V každém případě si každý filosof musí sám před sebou a pro sebe (a ovšem i před veřejností, přinejmenším filosofickou, a pro ni) tuto otázku položit a zásadně na ni odpovědět, tj. vydat počet ze svého chápání této otázky a v souvislosti s tím i ze svého pochopení toho, co vlastně podniká, když chce pojem zkoumat jako logický objekt.

Ladislav Hejdánek

Ještě o pojmu

Z Hejdánkovy reakce na mou odpověď v Reflexi 13 si čtenář utvoří velice zajímavý obraz o mé osobě. Podle všeho jsem záludný logik, který dovede „předstírat“, který se při formulaci grantového projektu dopouští nepřesností a „nefilosofičností“, které „nabourávají sám základ“ tohoto projektu (a to přímo „katastrofálně“), je navíc „naivní“ a nebere v úvahu „proměnu myšlenkového klimatu“, jak ji formuluje Hejdánek.

To vše jsou charakteristiky, jejichž věcnost je nepřímo úměrná důrazu. Berme je tedy jako folklór doprovázející vzrušené polemiky (Šalda také nepolemizoval v rukavičkách) a nadále k nim nepřihlížejme.

Jen na okraj bych rád poznamenal, že necítím potřebu obhajovat v důsledku Hejdánkových formulací svou kvalifikaci pro řešení grantového úkolu.

Myslím, že k některým nedorozuměním mohlo dojít v důsledku toho, že můj článek ve Filosofickém časopise je pouze „populárním“ výkladem nových východisek. Hlavní práce je jinde: vřele bych doporučoval, aby si Hejdánek přečetl článek „Meanings Are Concepts“ v: *From the Logical Point of View* (1992), str. 76–89. (Anglická monografie je posuzována – bez záruky kladného výsledku – v Cambridge University Press, česká knížka „Svět pojmů“ bude vydána Filosofickým ústavem pravděpodobně v r. 1996.) Z přesného propracování tématu bude snad zřejmější, že autor nenaráží na žádnou z potíží, které Hejdánek zřejmě předpokládá.

Snad tedy jen několik věcných poznámek k Hejdánkově reakci.

Nejprve k pojmu procedury. Hejdánek připouští, že identifikační procedura se může stát objektem (totiž jiné identifikační procedury) a domnívá se, že přesto se dopouštím „konfuze“. Moje práce je ovšem založena právě na vyloučení této konfuze. Že to je možné (a že nejde o jakousi „útěchu“), je striktně argumentováno a realizováno s použitím modifikace (Russellovy) rozvětvené teorie typů. Teprve po zvážení této argumentace (která nemohla být provedena na stránkách Filosofického časopisu) by měly být formulovány eventuální námitky.

Druhá poznámka k pojmu procedury: Jak sám na jednom místě píšu, termín „procedura“ může zavádět ke směšování s provedením procedury. Procedura v mém smyslu je skutečně něco odlišného, tak jako je např. počítačový program odlišný od provedení programu, aniž se tím program stává „podezřele metafyzickou entitou“.

Nevím ostatně, proč bych měl předpoklad objektivnosti abstraktních entit, které jsou mimo čas a prostor (např. čísla, matematické funkce apod.), pokládat za něco „podezřele metafyzického“. Jestliže nehodlám přistoupit na víru v „nominalistický ráj“ nebo na boj proti abstraktním entitám, jaký provozuje ve jménu Occamovy břitvy např. Quine, není to proto, že bych nevěděl o snahách o „změnu myšlenkového klimatu“ v

tomto směru, nýbrž proto, že mám argumenty, proč se k tomuto tažení (ostatně ne tak univerzálnímu, jak by se mohlo zdát) nepřipojit. Jestliže uplatňuji svá východiska při řešení určitých problémů (např. logické analýzy přirozeného jazyka), pak dávám přednost tomu primárně prokázat, že tyto problémy dovedu řešit, zatímco pro „druhou stranu“ jsou neřešitelné, před obecným zdůvodňováním svých filosofických pozic. Tak je tomu i v případě mé analýzy pojmů.

To, že pojmů nejen užíváme, nýbrž že o nich můžeme i mluvit, je celkem triviální intuice. (Logické vymezení rozdílu mezi užitím a zmiňováním pojmů – což se liší od rozdílu mezi užitím a zmiňováním výrazů – není tak triviální, ale bylo vyřešeno – viz M. Duží, P. Materna: Non-Reasonable Sentences, Logica ’94, v tisku.) Hejdánkovo varování před „zpředmětněním“ pojmů je v rozporu s potřebou umět přesně definovat uvedený rozdíl. (Ostatně existují mezinárodní diskuse na téma Fregeho chybné teze, že pojem koně není pojem.)

S tou žirafou jsem si dal. Říkám-li, že např. žirafu (samozřejmě zoologický druh) pokládám za zoologický objekt, míním tím to, že o žirafách se dočtu v zoologických pojednáních (což nevylučuje „nestandardní“ četbu Pučálkovic Amina). Doufám, že se Hejdánek doopravdy nedomnívá, že bych chtěl žirafy střílet, stahovat z kůže a vycpávat. Tuto Hejdánkovu interpretaci nepokládám za projev filosofické akribie, nýbrž za interpretaci účelově nevstřícnou.

Ještě však k rozdílu mezi biologickým a zoologickým objektem: necháme-li stranou žirafu, můžeme položit otázku, zda např. rozmnožování tajnosnubných rostlin – jakožto biologický „objekt“ – je i zoologický „objekt“.

Přiznám se, že některým Hejdánkovým úvahám nerozumím, např. větě: „Logika (vskutku) filosofická musí být schopna zabývat se bytostně logickými (nikoli gramatickými) subjekty, aniž by z nich dělala objekty.“

Své nerozumění nechápu jako výraz filosofické nevzdělanosti, nýbrž jako výzvu autorovi této věty: pro mne (a nejen pro mne) se cokoli může stát objektem zkoumání, protože to, co zkoumáme, je ex definitione objektem tohoto zkoumání, Hejdánek používá slova „objekt“ v jiném smyslu, svázaném s určitou filosofií. Proto také nevím, co se v této souvislosti míní logickým non-objektem, např. subjektem. Naše slovníky jsou prostě různé a diskuse, která toto nerespektuje, neusiluje o vzájemný překlad termínů, se ztrácí v mlhách míjejících se mimoběžek. Až bychom našli „společný jazyk“, pak by mohla nastat regulérní polemika s argumenty a protiargumenty. Do té doby si na diskusi jenom hrajeme. Navíc je zde jeden důležitý fakt: logika žádný „logický subjekt“ nezná, její problematika nevyžaduje rozlišování dvojice objekt–subjekt v tom smyslu, jaký má na mysli Hejdánek. A to musí být respektováno: žádné vědě nelze zvnějšku naoktrojovat pojmy, s nimiž nemůže pracovat. Zkuste vnutit

medicíně pojem astrálního těla!

Pokud jde o údajnou neplatnost mé analogie zkoumání pojmů pomocí pojmů se zkoumáním např. propozic pomocí propozic, nechápu Hejdánkův argument. Já přece neříkám nic o tom, že propozice zkoumám „propozicemi již objektivovanými“ atd. Ta analogie je naprosto přesná.

Co je skutečně závažný věcný problém, je otázka existence filosofických problémů „neřešitelných logikou“. Že logika není „celou filosofií“, je možná řečeno příliš neurčitě, ale měl jsem na mysli toto:

Pokud filosofie formuluje určitý problém, snaží se filosofická logika najít nástroje k jeho řešení nebo k prokázání, že jde o pseudoproblém (proti čemuž není žádná filosofie imunní). V tomto smyslu je filosofie – pokud ji nechceme pokládat za jakousi empirickou vědu – spíše činností kladoucí otázky a filosofická logika je disciplína, která má v popisu práce tyto otázky řešit nebo diskvalifikovat. V tomto smyslu se filosofická logika nikdy nemůže stát filosofií.

To je ovšem téma na monografii a vyžaduje např., jak Hejdánek správně konstatuje, samotnou analýzu pojmu „problém“. Nemyslím si ovšem, že v rámci dílčí polemiky lze toto téma věcně zpracovat.

Pojem a LOGOS: Podle mého názoru nelze přehánět věcnou váhu etymologie při řešení explikačních problémů. Mohl bych poukázat na to, že o pojmu se specifičtěji mluví jako o tom, co měl na mysli Platón (EIDOS, IDEA), mohl bych se zamýšlet na názvy NOTIO, CONCEPTUS, také třeba BEGRIFF, a dostal bych zajímavou paletu různých intuic spjatých s užíváním výrazů pro pojem. Jedním z úkolů (hlavním úkolem) logické explikace je však takové objasnění termínů „pojem“ apod., které umožní přesné logické manipulace s explikátem při maximálním respektování základních intuic. Dík své explikaci dovedu dnes uspokojivě řešit řadu obecných logických problémů, jejichž řešení nebylo dodnes uspokojivé. (Jako příklady uvádím problém propozičních postojů včetně kvantifikace do nepřímého kontextu, dále jemnější klasifikaci prázdných pojmů a nalezení rozdílných důsledků užívání prázdných pojmů pro různé druhy prázdnosti, analýzu různých tvrzení identity, již zmíněný problém rozdílu mezi užitím a zmiňováním pojmů, přesné rozlišení empirických a neempirických pojmů atd.) V této souvislosti musím od sebe oddělit dějiny intuic spjatých s výrazy pro pojem (zajímavý historicko-filosofický problém) a vlastní úkol logické explikace. A vím, že to, co dělám, je sice v opozici k řadě filosoficko-logických teorií, nicméně že to je filosofická logika (což mimochodem v názvu příslušných příruček a časopisů opravdu nehraje roli Kierkegaardovy cedule – ledaže by arbitrem toho, co tento obor je, byl někdo zvenčí, kdo v tom oboru nepracuje).

Ještě poznámku k závěrečné pasáži Hejdánkovy polemiky. Z toho, co již bylo řečeno, vyplývá, že slovo „objekt“ používám v jiném smyslu než Hejdánek. Protože v této věci nejsem sám, nevím, proč bych měl reagovat

na každý pokus „měnit myšlenkové klima“. Ospravedlňovat své pozice mohu jen vůči těm názorům, které jsou dostatečně jasně formulovány. Nemyslím, že můj postoj je „povážlivý“: jde o elementární požadavek intersubjektivní určitosti. Jestliže kdokoli použije slova „objekt“, „logika“ apod. v jiném významu, než v jakém je chápu já, pak je jeho povinností dorozumět se na „překladu“. Pak se ovšem může ukázat, že není o čem diskutovat, protože se každý bavíme o něčem jiném (jakási generalizace „quaternio terminorum“). Jestliže – což je také možné – je výklad „partnerových významů“ těchto slov nejasný, mlhavý, pak ztrácím možnost vyslovit se k příslušným názorům. Také si nemyslím, že to, o čem Hejdánek mluví, je univerzální „proměna myšlenkového klimatu“. Takovou „proměnu“ si právě tak pro sebe usurpují postmodernisté a relativisté různých druhů.

Stručně řečeno, pokládám za své právo nepřipojovat se ke všemu, co se tváří jako myšlenková revoluce a „lámání paradigmat“. Chci být přesvědčován argumenty a ne velkými slovy.

Jistě jsem nereagoval na vše, co bylo řečeno v Hejdánkově článku (ostatně ani Hejdánek např. nevysvětlil, jak dospěl k názoru, že pojem trojúhelníka je obecnější než pojem čtverce). Myslím si však, že klidné objasňování, co kdo něčím míní, prospěje věci více než projevy údivu, jak je možné, že partner si vůbec může myslet takové hlouposti.

Pavel Materna

Závěrečné slovo

Čtenáři je nepochybně zřejmé, že diskuse o tom, zda nějaká (logická) teorie může nebo nemůže pojem interpretovat jako „logický objekt“, se zatím nezdařila. Nehodlám proto zbytečně prodlužovat její „nepovedenost“. Zopakuji proto jen ve vší stručnosti pouhé tři z otázek, na které Materna neodpověděl: 1) jaký je logický vztah mezi jeho „pojmem, chápaným jako objekt“ a brentanovským (eventuelně husserlovským) „intencionálním objektem“; 2) jaké nové pojmenování navrhuje Materna pro to, čemu se tradičně říkalo „pojem“ a co bylo úzce spjato s pojímáním (jakožto intencionálním aktem); 3) (nejnověji:) proč trvá na názvu „filosofická logika“, když tento obor považuje za vědecký a je přesvědčen, že se z něho nikdy filosofie (a to znamená ani filosofická disciplína) nemůže stát.

Nečekám, že by prof. Materna chtěl nyní na tyto otázky odpovídat (protože té možnosti už po dvakrát v diskusi nevyužil). Doufám nicméně, že se jim znovu nevyhne alespoň při publikaci nějaké další zprávy o postupu řešení svého grantového projektu.

L v H